

КРАЈ РАТА, СРБИ И
СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Volume CXCII

DEPARTMENT OF HISTORICAL SCIENCES

Book 41

THE END OF THE WAR, SERBS AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA

Proceedings of the International Conference held on
November 29–30, 2018

E d i t o r

Academician

MIHAILO VOJVODIĆ

BELGRADE 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Н А У Ч Н И С К У П О В И

Књига СХСII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Књига 41

КРАЈ РАТА, СРБИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног 29–30. новембра 2018.

У р е д н и к

академик

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2021

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж 500 примерака

Штампа
Планета ѝриниј, Београд

ISBN 978-86-7025-908-9

© Српска академија наука и уметности 2021

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Василије Ђ. Крстић

Михаило Војводић

Љубодраг Димић

Славенко Терзић

Мира Радојевић

Милан Терзић

Александар Растовић

САДРЖАЈ

Михаило Војводић ПРЕДГОВОР	13
Михаило Војводић ИЗ САВЕТОДАВНОГ ОДБОРА ФРАНЦУСКЕ ВЛАДЕ: ЕМИЛ ОМАН О ЈАДРАНСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ПИТАЊУ 1918. ГОДИНЕ	15
Mihailo Vojvodić FROM FRENCH GOVERNMENT'S ADVISORY BOARD: EMILE HAUMANT ON ADRIATIC AND MACEDONIAN QUESTION IN 1918	24
Зоран Лакић ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ ИСТОРИЈСКИ ПОДУХВАТ (ЗАВЈЕТ И ЦИЉ)	25
Zoran Lakić LIBERATION AND UNIFICATION IN 1918 HISTORICAL UNDERTAKING (OATH AND GOAL)	31
Славенко Терзић ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА СРПСКОГ НАРОДА У ЦРНОЈ ГОРИ 1918. ГОДИНЕ	33
Slavenko Terzić GREAT NATIONAL ASSEMBLY OF THE SERB PEOPLE IN MONTENEGRO IN 1918	41
Љубодраг Димић СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О ЗАВРШЕТКУ ВЕЛИКОГ РАТА И ФОРМИРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1918–1941)	43
Ljubodrag Dimić SERBIAN HISTORIOGRAPHY ON THE END OF THE GREAT WAR AND FORMING OF YUGOSLAV STATE (1918–1941)	70
Мирослав Перишић О ОДГОВОРНОСТИ ЗА АТЕНТАТ У САРАЈЕВУ У СВЕТЛУ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА	73
Miroslav Perišić ON RESPONSIBILITY FOR THE SARAJEVO ASSASSINATION IN THE LIGHT OF HISTORICAL SOURCES	84

Љубинка Трговчевић ЈУГОСЛАВИЈА, ДА ИЛИ НЕ? СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ	85
Ljubinka Trgovčević YUGOSLAVIA, YES OR NO? SERBIAN INTELLECTUAL ELITE AND THE 1918 UNIFICATION	96
Мира Радојевић СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА О ФЕДЕРАЛИСТИЧКОМ УРЕЂЕЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1914–1918).....	97
Mira Radojević SERBIAN INTELLECTUAL ELITE ON FEDERALISTIC ORGANIZATION OF THE YUGOSLAV STATE (1914–1918)	124
Ю. А. Петров РОССИЯ И ОКОНЧАНИЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ, 1918–1922.	125
Јуриј Александрович Петров РУСИЈА И КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА, 1918–1922.	137
Војислав Г. Павловић МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ У КОМЕ ЈЕ СТВОРЕНА КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	139
Vojislav G. Pavlović INTERNATIONAL CONTEXT IN WHICH KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES WAS CREATED.....	151
Никола Б. Поповић АНТАНТА И ПИТАЊЕ РАЗБИЈАЊА АУСТРОУГАРСКЕ 1918.....	153
Nikola B. Popović ENTANTE AND THE QUESTION OF BREAKUP OF AUSTRIA-HUNGARY IN 1918.....	175
Arpad Hornyak THE BEGINNINGS OF THE HUNGARIAN-YUGOSLAV DIPLOMATIC RELATIONS AFTER THE END OF THE WORLD WAR I.....	177
Арпад Хорњак ПОЧЕЦИ МАЂАРСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ПО ЗАВРШЕТКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	186
Александар Растовић ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ У БРИТАНСКОМ ПАРЛАМЕНТУ 1917–1920. ГОДИНЕ	189
Aleksandar Rastović YUGOSLAV QUESTION IN THE BRITISH PARLIAMENT 1917–1920	204

Никола Жутић ИДЕЈА ВЕЛИКЕ СРБИЈЕ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	205
Nikola Žutić THE IDEA OF GREATER SERBIA AND FORMING OF YUGOSLAVIA	220
Бранко Бешлин НЕМЦИ У СРЕМУ, БАЧКОЈ И БАНАТУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	221
Branko Bešlin THE GERMANS IN SYRMIA, VAČKA AND BANAT AND FORMING OF YUGOSLAVIA.....	232
Гордана Илић Марковић ФОРМИРАЊЕ ДРЖАВНОГ ИДЕНТИТЕТА У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА И РЕПУБЛИЦИ АУСТРИЈИ	233
Gordana Ilić Marković DIE HERAUSBILDUNG STAATLICHER IDENTITÄT IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT IM KÖNIGREICH DER SERBEN, KROATEN UND SLOWENEN UND IN DER REPUBLIK ÖSTERREICH	248
Александар Животић ДОПРИНОС СРПСКЕ ВОЈСКЕ САВЕЗНИЧКОЈ ПОБЕДИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	249
Aleksandar Životić CONTRIBUTION OF THE SERBIAN ARMY TO THE ALLIES' VICTORY IN THE WORLD WAR I.....	261
Елена Кострикова ВКЛАД РУССКОГО ВОЕННОГО КОНТИНГЕНТА В ОБЩУЮ ПОБЕДУ НА САЛОНИКСКОМ ФРОНТЕ.....	263
Елена Кострикова ДОПРИНОС РУССКОГ ВОЈНОГ КОНТИГЕНТА ЗАЈЕДНИЧКОЈ ПОБЕДИ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ.....	277
Милан Терзић СРПСКА УСТАНИЧКА АКЦИЈА ЗА ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈУ СНАГА ЦЕНТРАЛНИХ СИЛА НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ	279
Milan Terzić SERBIAN INSURGENCY ACTIONS FOR DESTABILIZATION OF THE CENTRAL POWERS' FORCES ON THE MACEDONIAN FRONT	287
Далибор Денда ДОБРОВОЉЦИ У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1918. ГОДИНЕ	289
Dalibor Denda VOLUNTEER CORPS IN THE FINAL OPERATIONS OF THE SERBIAN ARMY IN 1918	299

Горан Латиновић СРПСКА ВОЈСКА И ОСЛОБОЂЕЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1918.	301
Goran Latinović THE SERBIAN ARMY AND THE LIBERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1918.....	319
Миљан Милкић СРПСКА ВОЈНИЧКА ТРАДИЦИЈА И СТВАРАЊЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА 1918. ГОДИНЕ.....	321
Miljan Milkić SERBIAN MILITARY TRADITION AND FORMING OF THE ARMY OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN 1918.....	335
Боривоје Милошевић ВЈЕРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	337
Borivoje Milošević RELIGIOUS COMMUNITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE ESTABLISHMENT OF THE YUGOSLAV STATE.....	351
Јована Шалјић Ратковић ИСЛАМСКА ЗАЈЕДНИЦА И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ.....	353
Jovana Šaljić Ratković ISLAMIC COMMUNITY AND THE CREATION OF YUGOSLAV STATEI	369
Владислав Пузовић ПОСЛЕДИЦЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА НА СРПСКО-РУСКЕ БОГОСЛОВСКО-АКАДЕМСКЕ ВЕЗЕ.....	371
Vladislav Puzovic CONSEQUENCES OF THE WORD WAR I ON SERBIAN-RUSSIAN THEOLOGICAL ACADEMIA RELATIONSHIPS.....	382
Милош Ковић ТОМАШ ГАРИГ МАСАРИК И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	385
Miloš Ković TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK AND THE CREATION OF THE YUGOSLAV STATE.....	419
Владан Виријевић РЕПАТРИЈАЦИЈА СРПСКИХ ВОЈНИХ ЗАРОБЉЕНИКА ИЗ ОСМАНСКЕ ИМПЕРИЈЕ ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	421
Vladan Virijević REPATRIATION OF SERBIAN PRISONERS FROM THE OTTOMAN EMPIRE AFTER THE FIRST WORLD WAR.....	433

Биљана Вучетић “SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” АМЕРИЧКИ ЦРВЕНИ КРСТ И СРБИЈА, 1916–1919. ГОДИНЕ	435
Biljana Vučetić „SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” THE AMERICAN RED CROSS AND SERBIA (1916–1919)	448
Драган Бакић РЕГЕНТ АЛЕКСАНДАР И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	449
Dragan Bakić REGENT ALEXANDER AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA	467
Ђорђе Ђурић ПРЕДСЕДНИК СКА ЈОВАН ЖУЈОВИЋ О УЈЕДИЊЕЊУ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА	469
Đorđe Đurić JOVAN ŽUJOVIĆ, PRESIDENT OF THE RSA, ON UNIFICATION OF THE SOUTH SLAVS	479
Борис Милосављевић СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА У ПАРИЗУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	481
Boris Milosavljević SLOBODAN JOVANOVIĆ AT THE PARIS PEACE CONFERENCE AND THE FORMATION OF THE YUGOSLAV STATE	499
Љубомирка Кркљуш О НЕКИМ ПИТАЊИМА ПРАВНОГ СУБЈЕКТИВИТЕТА ЧИНИЛАЦА УЈЕДИЊЕЊА 1. ДЕЦЕМБРА 1918. ГОДИНЕ.....	501
Ljubomirka Krkljuš ON SOME QUESTIONS OF LEGAL SUBJECTIVITY OF THE FACTORS OF THE DECEMBER 1, 1918 UNIFICATION.....	509
Душко Топаловић ПИТАЊЕ ПРИЗНАЊА КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА ОД СТРАНЕ СКАНДИНАВСКИХ КРАЉЕВИНА: ДАНСКЕ, НОРВЕШКЕ И ШВЕДСКЕ.....	511
Duško Topalović QUESTION OF RECOGNITION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES BY THE SCANDINAVIAN KINGDOMS: DENMARK, NORWAY AND SWEDEN.....	518
Мирјана Стефановски ВЛАДАЛАЧКА ВЛАСТ ПО УСТАВНОМ ПРОЈЕКТУ ХРВАТСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ.....	519
Mirjana Stefanovski RULING AUTHORITY AS PER CONSTITUTIONAL PROJECT OF THE CROATIAN COMMUNITY	535

Првослав Радић ФИЛОЛОШКА ПАРАДИГМА ВУКА КАРАЏИЋА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕОЛОГИЈА	537
Prvoslav Radić VUK KARADŽIĆ'S PARADIGM OF THE SERB LANGUAGE AND YUGOSLAV IDEOLOGY	551
Горана Раичевић СРПСКА КЊИЖЕВНА АВАНГАРДА И ИДЕЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА	553
Gorana Raičević SERBIAN LITERARY AVANT-GARDE AND THE IDEA OF YUGOSLAVISM	566
Александар М. Милановић СРПСКО СТАНОВИШТЕ У ЈЕЗИЧКОЈ ПОЛИТИЦИ ПРИ СТВАРАЊУ ЈУГОСЛАВИЈЕ	567
Aleksandar M. Milanović SERBIAN POSITION IN LANGUAGE POLICY AT THE TIME OF CREATION OF YUGOSLAVIA	582
Рајна Драгићевић УТИЦАЈ СХВАТАЊА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА О ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ПИТАЊУ НА КОНЦЕПЦИЈУ РЕЧНИКА САНУ	583
Rajna Dragičević THE INFLUENCE OF ALEKSANDAR BELIĆ' VIEW OF THE SOUTH SLAVIC ISSUE ON THE CONCEPT OF THE SANU DICTIONARY	592
Ненад Николић ПРОБЛЕМАТИКА СРПСТВА И ЈУГОСЛОВЕНСТВА У КЊИЖЕВНОЈ ИСТОРИЈИ ПАВЛА ПОПОВИЋА	593
Nenad Nikolić THE PROBLEMS OF SERBIAN AND YUGOSLAV IDEAS IN PAVLE POPOVIĆ'S LITERARY HISTORY	605
Мирослав Радивојевић ПРОМЕНЕ У РУСИЈИ И СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА – ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ	607
Miroslav Radivojević THE CHANGES IN RUSSIA AND CREATION THE STATE OF SERBS, CROATS AND SLOVENES – CONTRIBUTION TO THE RESEARCH.....	618
Љубинка Шкодрић КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И СУДБИНА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ДРЖАВНЕ АРХИВЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ	621
Ljubinka Škodrić END OF THE WORLD WAR I AND THE FATE OF ARCHIVAL MATERIAL OF NATIONAL ARCHIVE OF THE KINGDOM OF SERBIA.....	635

Александар Марковић ГРАЂА АРХИВА СРБИЈЕ О УЈЕДИЊЕЊУ И СТВАРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ 1914–1918.....	637
Aleksandar Marković ARCHIVAL MATERIAL OF THE ARCHIVE OF SERBIA ON UNIFICATION AND FORMING OF THE YUGOSLAV STATE 1914–1918.....	654
Слободан Бјелица ПЕРЦЕПЦИЈА ОСЛОБОЂЕЊА И УЈЕДИЊЕЊА 1918. У ВОЈВОЂАНСКОЈ МЕЂУРАТНОЈ ЈАВНОСТИ	655
Slobodan Bjelica PERCEPTION OF LIBERATION AND THE 1918 UNIFICATION IN VOJVODINA'S INTER-WAR PUBLIC	666

ДОПРИНОС СРПСКЕ ВОЈСКЕ САВЕЗНИЧКОЈ ПОБЕДИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

АЛЕКСАНДАР ЖИВОТИЋ*

А п с т р а к т. – У раду се на основу објављених и необјављених архивских извора српског порекла, као и мемоарске и историографске литературе, анализирају српске војне могућности током Првог светског рата и допринос српске војске победи сила Антанте у том рату. Пореде се српски демографски и мобилизацијски капацитети с војним напрезањем земаља чланица Антанте, оцењује значај Балканског фронта у стратегијским и оперативним оквирима за савезнике током прве две ратне године, представља укупни удео српских војних снага у савезничкој Источној армији на Солунском фронту, утврђују српски ратни губици и борбена ефикасност српске војске.

Кључне речи: Србија, српска војска, Антанта, Балкан, ратни губици, Први светски рат, Солунски фронт

Краљевина Србија је по својим просторним и демографским капацитетима представљала једну од најмањих, а у економском смислу једну од најсиромашнијих земаља које су у Првом светском рату учествовале на страни Антанте. По завршетку два балканска рата и Албанске побуне која је по свим карактеристикама имала обресе ратног сукоба, територијално увећана, овенчана славом ратних победа с неизмерним угледом у европским оквирима и местом Пијемонта у јужнословенском свету, Краљевина Србија и њена војска су биле на ивици људских и материјалних снага. Почетак Првог светског рата је затекао Србију у тешкој политичкој и финансијској кризи, с недовољним војним потенцијалима сконцентрисаним углавном у безбедносно несигурним новоослобођеним крајевима и тек започетим процесом интеграције Нових области у српски државни организам. Упркос свим тешкоћама, њена војска је током прве две године заједно с црногорском војском готово самостално и уз минималну савезничку материјалну помоћ успешно одолевала аустроугарским офанзивама побеђујући у главним окршајима и наносећи знатне губитке аустроугарским војним снагама. Зато се намеће питање: колико је Краљевина Србија својим свеукупним војним потенцијалом, људским и материјалним напорима утицала на савезничку победу и у којој мери је њена војска поднела заједнички терет Антанте у Великом рату.

* Катедра за историју Југославије, Филозофски факултет у Београду, имејл: aleksandar.zivotic@f.bg.ac.rs

Посматрано у оквирима војног значаја Србије и њене војске унутар табора Антанте, чији она није била формални члан, али је своју политику и вођење војних операција чврсто везала уз Антантине интересе, постављају се питања демографског напрезања становништва Краљевине Србије, посебно такозване преткумановске Србије, стратегијског значаја Србије за савезнике и оперативног учинка њене војске у самим борбеним дејствима.

ДЕМОГРАФСКИ НАПОРИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

Колико је Краљевина Србија имала становника на почетку Првог светског рата, није могуће са сигурношћу утврдити. Посебно не постоји начин да се прецизно одреди колико је становника било на простору оног дела територије Србије који је у њен састав укључен након балканских ратова. Процене укупног броја становника крећу се од 4.150.000 до 4.500.000, односно од 2,5 до 3 милиона становника у старим границама, одакле је потицао највећи део мобилисаног људства до 1,1 до 1,5 милион становника у новоослобођеним крајевима. Према послератним проценама Министарства војске и морнарице Краљевства СХС, активно мушко становништво је закључно с 1918. износило око 1.200.000 људи. У тај број је укључена мушка популација старости између 18 и 58 година пошто од 1912. није извођено превођење међу позивима, па су у рату ангажовани и они који су по годинама били, гледано у законским оквирима, престарели за војну службу. Ако се узме у обзир да је кроз различите облике ангажовања, мобилисано око 837.000 људи, махом у војсци на разним дужностима, а затим у војној индустрији, државној администрацији, железници, поштама и другим државним службама битним за одбрану земље произилази да је мобилизацијом обухваћено око 70% мушког становништва. С тим, што је на врхунцу мобилизације 1915. тај проценат износио 76%. Ако се од тог броја одузме око 60.000 мобилисаних из новоприпојених области, долази се до закључка да је с простора Преткумановске Србије мобилисано преко 90% припадника мушке популације. Слично напрезање је било и у другој српској држави – Црној Гори где је мобилизацијски обухват мушке популације током прве две ратне године на приближно истом нивоу као у Србији.¹

Подаци о бројном стању српске војске на почетку Првог светског рата варирају. Табеларни преглед Штаба Врховне команде српске војске сачињен на основу стварног стања од 30. јула/12. августа 1914, односно на дан започињања прве аустроугарске офанзиве на Србију говоре да се тог дана „под заставом“ налазило по списку 372.969 официра, подофицира и војника, док је на лицу било њих 325.671.² Угледни војни писац, историчар и академик

¹ Војни архив (у даљем тексту: ВА), Пописник 3 (у даљем тексту: П. 3), кутија 4 (у даљем тексту: к. 4), фасцикла 1 (у даљем тексту: ф. 1), документ 8а, *Наређење министра војске и морнарице начелнику Главној Генералштаба од 30. маја 1921.*

² ВА, П. 3, к. 4, ф. 1, документ 1, *Бројни преглед људства, сйоке и возова целокујне Српске војске по извршеној мобилизацији 30. јула 1914. године.*

генерал Живко Павловић, који се током ратне 1914. налазио на дужности начелника Оперативног одељења а од новембра те године помоћника начелника Штаба Врховне команде, наводи да је у саставу оперативног дела војске било око 250.000 људи док је на располагању Штаба Врховне команде у позадини било још око 100.000 људи што се уз одређена мања одступања готово поклапа с прегледом бројног стања којим је располагао Штаб Врховне команде.³ Главни интендант Штаба Врховне команде пуковник Ђорђе Богдановић наводи да је почетком септембра 1914. у оперативном делу војске било 3.758 официра, 225.943 подофицира и војника и 45.781 небораца, односно укупно 275.482 човека.⁴ Услед изражене потребе за ангажовањем већег броја војника како на главним фронтовима, тако и на простору Нових области, у циљу попуне оперативних јединица, непосредно по завршетку мобилизације образоване су и резервне трупе. Како је убрзо по отпочињању ратног сукоба постало јасно да се рат неће брзо завршити, нити његов исход решити једном одлучујућом битком, приступило се стварању резерви које би биле у стању да у критичним моментима попуне проређене редове оперативног дела војске.⁵ Поред регрутације, превасходно на просторима новоослобођених области, предузете су мере у циљу обуке и оспособљавања војноспособног људства које до тада није било обухваћено војном обавезом.⁶

У критичним данима током јесени 1914. процењује се да је у више наврата с те територије ради попуне оперативног дела српске војске упућено између 30 и 40 хиљада људи.⁷ Ратни министар војни генерал Душан Стефановић је на основу сачуваних докумената изнео податак да је у септембру 1914. у редовима српске војске било по списку 499.500, а на лицу 423.441 човек.⁸ Подносићи захтеве за ратним репарацијама у складу с одредбама Версајског мировног уговора, влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца је 12. фебруара 1921. на основу података којим је располагало Министарство војске и морнарице изнела да је током читаве 1914. Краљевина Србија мобилисала 562.712 људи.⁹ Интензитет борбених дејстава у јесен 1914, потреба за попуном губитака и стварање неопходне резерве утицали су на образовање Резервних трупа, строжу мобилизацију, убрзану регрутацију и обуку људства с простора Нових области које до тада није било војно обучено. Упркос

³ Ж. Павловић, *Бишка на Јагру августа 1914. год*, Лазаревац, 2014, стр. 95.

⁴ Ђ. Богдановић, *Повлачење српске војске ка Приморју и оснивање „интендантске базе“ у Драчу и Скадру*, Загреб, 1927, стр. 185.

⁵ В. Радојевић, Д. Миленковић, *Пројаси српских рејутита*, Нови Сад, 2016, стр. 27-31.

⁶ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца*, књига друга – 1914 година, *Други период операција – Бишка на Дрини*, I део, Београд, 1925, стр. 2-5.

⁷ А. Животић, „Распоред и јачина Српске војске у позадини септембра 1915“, *Војноисторијски гласник*, 2/2017, стр. 107-108.

⁸ Ђенерал С., „Губитци савезника у Светском рату 1914-1918 године“, *Ратник*, XI (1926), стр. 124-125.

⁹ ВА, П. 3, к. 4, ф. 1, документ 8а, *Министарство војно и морнарице начелнику Главног Генералштаба 30. маја 1921.*

претрпљеним осетним губицима током 1914. услед интензивних борбених дејстава, према подацима Штаба Врховне команде 1. маја 1915. у редовима српске војске налазило се 499.740 војних лица.¹⁰ Резултат крајњих напрезања у циљу стварања што бројније ратне армије која се припремала за одбрану на готово кружној оперативној основици био је такав да је бројност српске војске пред трипартитну инвазију на Србију 1915. кад је под оружјем било око пола милиона људи. Односно, пред проглашење читаве државне територије Србије за оперативну војишну просторију у оперативној војсци је било 340.000 људи, Новим областима више од 90, а пристигло је у наредним данима и нешто више од 56.000 регрута.¹¹ Опште узевши, према прегледу бројног стања Српске војске који је Главна интендантура Штаба Врховне команде сачинила на основу података добијених од команди Моравске дивизијске области и Трупа Нових области у позадини се пред почетак тројног напада на Србију 1915. налазило без регрута који су тек пристизали у своје јединице 90.854 човека, што је заједно са снагама оперативног дела војске и дивизијских области на самом војишту износило 430.751 човек уз 56.531 регрута рођених 1896, 1897. и 1898.¹² На тај начин је Србија исцрпела свој демографски потенцијал ставивши под оружје и генерације које нису стале да носе оружје, али су по најслободнијем тумачењу важећих законских одредби могле бити сврстане у обвезнике последње одбране.¹³

Шта је то значило у савезничким оквирима? Ако се узме у обзир да је Француска мобилисала 59,4, Италија 46,3, Велика Британија 39,8% (само острво), а САД 13,2% активне мушке популације, види се колики је напор Краљевине Србије. Треба имати у виду да је Србија извукла апсолутни максимум и не треба да чуде, збуњују или звуче претерано речи страних сведока српског страдања који су писали да је у Србији скоро сваки Србин војник или је у заробљеништву или у гробу. На другој страни, њени велики савезници су располагали готово непресушним изворима популе у својим колонијама одакле су већ од друге године рата њихови становници били масовно ангажовани на различитим фронтима. У односу на противнике где је Немачка мобилисала око 64%, а Аустроугарска 55%, Србија је такође била инфериорна посебно ако се има у виду да Аустроугарска због материјалних проблема није мобилисала расположиво људство па је њена „ерзац резерва“ представљала извор брзе популе на шта Србија није могла да рачуна.¹⁴

¹⁰ ВА, П. 3, к. 4, ф. 1, документ 8а, *Подаци о рајним жртвама Краљевине Србије у рају 1914. год – 1918. год.*

¹¹ АСАНУ, 1447-III/ 13, *Допис начелника Ојшћевојној одељења Министарства војној љуковника Михаила Јовановића љуковнику у џензији Радивоју Бојовићу од 16. септембра 1919.*

¹² АСАНУ, 1447-III/ 13, *Прејед бројној стања Српске војске.*

¹³ *Зайисник Седнице Министарској савѣта држане 5. Октобра 1915. г. год љреседнишћом Председника Министарској Савѣта, Д. Јанковић, Б. Храбак (приређивачи), Зайисници седница Министарској савѣта Србије 1915–1918, Београд, 1976, стр. 179.*

¹⁴ ВА, П. 3, к. 4, ф. 1, документ 8а, *Ујоређене рајне жрѣве.*

У погледу губитака, југословенске војне власти су након рата стале на становиште да је Србија, заједно с Црном Гором имала 365.219 погинулих војних лица у Првом светском рату и најмање 19.729 признатих инвалида неспособних за рад и привређивање. Касније су од самих војних органа ти подаци оспорени, наређено ново евидентирање које никад није приведено крају, тако да тачан број погинулих српских војника није утврђен.¹⁵ Увидом у прикупљени материјал, јасно је да читави срезови и градови нису доставили тражене податке па тај посао није приведен крају. Надамо се да ће новија истраживања спроведена у Војном архиву на основу сачуваних извора, преваходно војне провенијенције, дати прецизније резултате ускоро. За сада је анализом сачуваних поименичних листа губитака, као и болничких и логорских листа утврђено 316.499 идентитета српских жртава рата. Уколико би нова истраживања приближно потврдила податке припремљене за Конференцију мира, претпоставка о трећини изгубљене војноспособне мушке популације би и емпиријски била потврђена што је неколико пута више у односу на Француску чијих је 10,5% мушкараца страдало, Немачку са 9,8, Аустроугарску са 9,6, Велику Британију с 5,15% и САД са 0,8% укупне мушке војноспособне популације.¹⁶

Уколико би се као апсолутан узео податак српских војних власти о укупно 836.982 мобилисана човека током Првог светског рата који за сада у историографији није оспорен резултатима темељних истраживања документарних извора у сравњењу с целокупним мушким становништвом Краљевине Србије, Србија би по броју мобилисаног мушког становништва дошла на прво место како међу земљама чланицама Антанте, тако и у оквирима свих земаља учесница Првог светског рата јер би проценат ангажовања мушке популације у рату износио 41,8%. У поређењу с активним мушким становништвом Србије, односно мушком популацијом која не обухвата малолетне и старије мушкарце који нису подлезали војној обавези или се нису сматрали способним за „корисно привређивање“, Краљевина Србија је мобилисала око 70% свог активног мушког становништва. Под претпоставком да је оспорени број страдалих од 365.219 тачан или приближно тачан, то би значило да је Краљевина Србија у Првом светском рату изгубила око 30% активног мушког становништва што је по бројевима мобилисаних и погинулих у односу на укупну активну мушку популацију доводи на прво место по броју губитака унутар војног савеза окупљеног око сила Антанте. На другој страни, статистика трајно онеспособљених за привређивање и самостални живот никад није прецизно утврђена. Располагало се с поменим податком од 19.729, али су у тај број убројани само они који су имали статус инвалида и сходно томе уживали државну помоћ. Тај број је засигурно био вишеструко већи, али се представљени податак може сматрати нај-

¹⁵ ВА, П. 3, к. 4, ф. 1, документ 8а, *Министарство војно и морнарице начелнику Главног Генералштаба 30. маја 1921.*

¹⁶ *Исто.*

нижим могућим бројем ратних инвалида што износи најмање 1,6% укупне активне мушке популације.¹⁷

ОПЕРАТИВНО-СТРАТЕГИЈСКИ ЗНАЧАЈ

Српска и црногорска војска су у лето 1914. на себе преузеле обавезу да на европском тлу држе отвореним посебан фронт од Јадранског мора до Ђердапа који је Аустроугарску присилио да води ратни сукоб на два фронта.¹⁸ Од укупно шест армија и једне армијске групе, две комплетне армије и делови једне били су ангажовани на Балкану. Гледано на оперативном и тактичком нивоу, од укупно 17 аустроугарских корпуса, пет је било у борби против Србије и Црне Горе, а од 49 пешадијских дивизија, 12 дивизија, свих 14 брдских бригада намењених искључиво за ратовање на Балкану и већи део ландштурмских јединица. У борбеним дејствима до краја године је према званичним аустроугарским подацима избачено из строја 273.813, односно 28.285 мртвих, 122.122 рањена, 46.716 оболелих, 74.644 нестала и 2.046 заробљених, па је крај године и истовремени крај активних борбених дејстава, аустроугарска Балканска војска дочекала само са 176.000 ефективних пушака.¹⁹ Поред огромних губитака у наоружању и војној опреми, заробљено је око 57.000 њених војника и официра од чега је половина припадала српској и хрватској популација.²⁰ Од њих се свега нешто више од 400 људи пријавило за службу у српској војсци што посредно, али сликовито говори о тадашњем степену интегрисаности српског народа, националној свести и схватању ратних циљева Србије.²¹ У егзактним цифрама, српска војска је до 6/19. децембра 1914, практично до краја периода активних војних операција 1914. заробила 573 аустроугарска официра и 45.545 подофицира и војника, односно укупно 46.118 аустроугарских војних лица.²² Ако се узму у обзир званични аустроугарски подаци да је на српском фронту током 1914. ангажовано 711.000 људи с 447.000 ефективних пушака, односно једна

¹⁷ ВА, П. 3, к. 4, ф. 1, документ 8а, *Краљевина Србија*.

¹⁸ О операцијама српске војске током 1914. опширније: Ж. Павловић, *Бишка на Јагру 1914*, Београд, 1924; М. Ђуришић, *Србија у рату 1914*, Београд, 2008; Ж. Станисављевић, *Церска бишка 16–19. август 1914*, Београд, 1927; Ж. Станисављевић, *Гоњење после Церске бишке*, Београд, 1928; М. Раденковић, *Церска операција*, Београд, 1953; С. Скоко, П. Опачић, *Војвода Стејпа Стејановић у рајонима Србије 1876–1918*, Београд, 1985; Ж. Павловић, *Колубарска бишка*, 1–2, Београд, 2014; М. Раденковић, *Колубарска бишка*, Београд, 1959; С. Скоко, *Колубарска бишка*, Београд, 1990.

¹⁹ Ф. Живковић, „Статистички прилози за улогу српске војске у рату за ослобођење и уједињење 1914–1918 године“, *Рајник*, I (1936), стр. 70.

²⁰ *Österreich-Ungarns Letzter Krieg 1914–1918*, I, Wien, 1931, pp. 762.

²¹ О учешћу Јужних Словена у аустроугарским војним операцијама против Србије 1914. опширније: А. Животић, „Хрватско домобранство у Србији 1914“, *Зборник Мајице српске за историју*, број 91, стр. 39–56.

²² Д. Стефановић, *Дневник из 1914*, Београд, 2017, стр. 796.

трећина укупних војних ефектива Аустроугарске, долази се до податка да је против обе српске војске било ангажовано око једне трећине аустроугарских војних потенцијала, а да је српска војска својом упорном и активно вођеном одбраном избацила из строја око 38% њених припадника од чега око 147.000 мртвих.²³ Аустроугарска је била у могућности да, за разлику од Србије која је на крају 1914. упркос тренуцима своје највеће ратне славе била на измаку људских и материјалних снага, брзо надомести највећи део својих претрпљених губитака ангажовањем главног дела „ерзац резерве“ која није употребљавана за формирање нових јединица, већ за попуну губитака у постојећим ратним јединицама.²⁴ На тај начин је обезбеђено брзо обнављање аустроугарских јединица и њихово довођење у пуну борбену готовост након великих ратних напора и губитака. Тако је већ током јануара 1915. Аустроугарска успела да своје потучене јединице на Балкану попуни с 46.000 војних обвезника са 41.000 ефективних пушака, па је Балканска војска нарасла на око 486.000 људи с 217.000 ефективних пушака. У исто време се на аустроугарској страни процењивало да Србија не располаже са више од 140.000 ефективних пушака у том тренутку.²⁵ Иако су српски војни редови на крају 1914. били знатно проређени на аустроугарској страни се страховало да би српска војска могла да на крилима војне победе пренесе тежиште борбених дејстава на аустроугарску државну територију и на њој развије активне војне операције.²⁶ Тек са добијањем поузданих информација о размерама епидемија тифуса у Србији и њеној војсци, аустроугарско врховно командовање је схватило да се српска војска не налази у таквом стању које би јој омогућило прелазак у офанзиву и отпочињање војних операција на аустроугарској државној територији, па је приступило пребацивању главнине својих снага с Балкана на руски и италијански фронт замењујући их малобројнијим трупама слабијег оперативног квалитета.²⁷

Резултат дејстава српске војске био је тај да је за наредних 10 месеци практично избачена из рата готово трећина расположивих аустроугарских ефектива. На стратегијском нивоу, спречено је намеравао неутралисање Србије и Црне Горе као реалних фактора у рату, онемогућено отварање копнене везе с Турском која је ушла тих дана у рат на страни Централних сила и према оценама бугарске историографије, добрим делом подстакло неутрално држање те земље што није имало само за Србију већ и савезнике огроман значај. На другој страни, обиман аустроугарски војни ангажман на Балкану

²³ *Österreich-Ungarns Letzter Krieg 1914–1918*, I, Wien, 1931, pp. 759–760.

²⁴ Р. Томас, *Prvi svetski rat 1914*, Београд, 1962, стр. 60–61.

²⁵ Ф. Живковић, „Статистички прилози за улогу српске војске у рату за ослобођење и уједињење 1914–1918 године“, *Рајник*, I (1936), стр. 71.

²⁶ *Feldmarschall Conrad, Aus Meiner Dienstzeit 1906–1918*, fünfter band, Wien, 1925, pp. 751, 780.

²⁷ Ф. Живковић, „Статистички прилози за улогу српске војске у рату за ослобођење и уједињење 1914–1918 године“, *Рајник*, I (1936), стр. 71.

добрим је делом утицао и на италијанску владу и генералштаб да почетком наредне године донесе коначну одлуку о уласку у рат на страни Антанте. Исто тако, српске победе утичу на савезнике да озбиљније приступе сагледавању Србије као реалног војног фактора, задовољењу њених ратних и материјалних, као и финансијских потреба.

Значајан број утицајних француских генерала на челу с Франше д'Епереом сматрао је да је на крају 1914. на Балкану створена повољна стратегијска ситуација по силе Антанте и да то треба искористити у сврху јачања српске војне позиције, слања значајнијег савезничког контингента на њену територију и предузимања снажне офанзиве на територију Аустроугарске, посебно у правцу Будимпеште. Коришћење повољних војних, политичких, али и географских околности би, како се процењивало, појачало позицију Румуније и Италије, охрабрило их да уђу у рат на страни Антанте, а тиме би пресудно било одређено и будуће понашање Бугарске у правцу очувања неутралности или уласка у рат на страни Антанте. Тиме би се борбена дејства у тренуцима кад су се снаге Централних сила налазиле на државним територијама земаља чланица Антанте, пренела на територију Аустроугарске и с могућношћу коришћења офанзивног духа српске војске резултирале изbacивањем Аустроугарске из рата.²⁸ Такво гледиште је на крају одбачено иако су српским победама током 1914. остварене повољне оперативне и стратегијске могућности за вођење обимних офанзивних операција у дубини аустроугарске територије након преbacивања адекватних војних снага у Србију и ојачавање изнурених српских војних снага.

Такође, својим положајем и вођењем упорне активне одбране, српска војска је омогућила савезницима да њену државну територију, као и железничке и речне комуникације користе за снабдевање Русије и Румуније специфичним дефицитарним потребама. Транспорти намењени Русији и Румунији су од Солунске луке, железницом преbacивани преко Ниша и Параћина до Прахова, а потом су Дунавом отпремани даље. Просечно је тим путем до октобра 1915. дневно отправљано 14 вагона терета за Русију, а потом и седам за Румунију. Послови те врсте су обављани уз крајње напрезање скромних српских железничких потенцијала. Због малобројног железничког особља, скромних техничких могућности и шаролике српске железничке мреже у којој су се смењивале пруге нормалног с пругама узаног колосека, али и угрожавања безбедности железница од стране бугарских комита које су оперисале у пограничној зони угрожавајући сигурност железничких транспорта, српска војска је често на уштрб задовољења сопствених дневних потреба у снабдевању људском и сточном храном, као и убојним материјалом, обезбеђивала несметано функционисање те линије међусавезничке комуникације и дневне логистике. Ако се узме у обзир да је ратни материјал упућен из Солуна морао бити претоварен у Ђевђелији, па потом превожен пругом нормалног колосека до Параћина где је претоваран поново на железничке композиције које су до Зајечара ишле пругама уског

²⁸ М. Алимпић, *Солунски фронт*, Београд, 1967, стр. 5.

колосека где би дошло до новог претовара на возове који су саобраћали нормалним колосеком до Радујевца као крајњег одредишта пре утовара на бродове, добија се потпунија слика ратних напора српских железничара који су свој посао обављали у ратним условима под директном војном командом.²⁹ Тиме је Краљевина Србија са својим скромним саобраћајним могућностима учествовала у заједничким војним напорима земаља Антанте.

Почетком октобра 1915. на Србију је извршена тројна – аустроугарско-немачко-бугарска инвазија. Српска војска јачине око 440.000 људи се нашла на удару готово милион војника супротне стране који су располагали са око 500.000 пушака и 1.717 артиљеријских оруђа свих врста међу којима су била и она најтежег калибра.³⁰ Српских 11 пешадијских, једна коњичка и две импровизоване пешадијске дивизије уз трупе трећег позива су током три месеца одолевале и за себе везивале 10 немачких, шест бугарских и четири аустроугарске пешадијске дивизије, као и једну бугарску коњичку дивизију, при чему треба имати у виду да су немачке и аустроугарске дивизије од српских биле знатно јаче у артиљерији, а бугарске за 50% у пешадији и артиљерији од дивизија првог и 100% од дивизија другог позива. Треба имати у виду да се радило о нападу с готово кружне оперативне основице и без икакве помоћи савезника у одбрани.

Знатно смањена српска војска на Солунском фронту није имала онај стратегијски значај за савезнике какав је имала у моментима док је самостално с Црном Гором држала посебан фронт. Ипак, она је са својих 150.000 људи од чега је готово редовно на фронту ангажовано просечно око 120.000 одржала након губитка државне територије Краљевину Србију као реални фактор у рату и пред савезницима представљала један од кључних гараната остварења ратних циљева српске владе на крају рата. Њених шест пешадијских и једна коњичка дивизија биле су формиране готово у потпуности по угледу на француске с нешто слабијом артиљеријом, а доласком добровољаца из Русије и САД који су чинили 1918. 10–12% њеног састава она није само ојачана млађим људима, већ је парадоксално у својим редовима имала једну слабију дивизију војника – својих сународника које је „отргла“ из редова противника. Већ наредне 1917. њена ватрена моћ је увођењем нових средстава – пушкомитраљеза, рововских оруђа и пешадијских топова, као и нових инжињеријских средстава и опреме за одржавање везе вишеструко увећана.³¹

Свеукупан значај Српске војске за савезнике се показао у моментима пробоја Солунског фронта и експлоатације победе остварене на Добром пољу. Иако је српска војска на Солунском фронту бројала око 20% свеукуп-

²⁹ Ж. Павловић, *Бишка на Јадру авиусја 1914. год*, Лазаревац, 2014, стр. 601–602.

³⁰ О операцијама српске војске током 1915. опширније: Ж. Павловић, *Раји Србије с Аустиро-Угарском, Немачком и Бујарском 1915*, Београд, 1968; М. Зеленика, *Раји Србије и Црне Горе 1915*, Београд, 1954.

³¹ М. Алимпић, *Солунски фронт*, Београд, 1967, стр. 287–289.

них савезничких ефектива, до пробоја фронта је дошло управо на њеном сектору који је по својим топографским карактеристикама био изузетно неповољан за наступање. Брзом експлоатацијом пробоја и силаском у вардарску долину, српска војска је постала носилац савезничког наступања вардарско-моравском долином гонећи главнину немачких и аустроугарских снага након капитулације Бугарске.³² Поред избацавања Бугарске из рата и заробљавања готово 80.000 њених војника и официра, она је суштински носила савезничку офанзиву, практично повукла за собом француске и италијанске снаге у Албанији, принудиле аустроугарске трупе на брзо напуштање Црне Горе и упркос захтевима савезника заузела Скадар, а Бугаре принудила на повлачење и омогућила потученим британским трупама да крену у гоњење бугарских снага које су биле принуђене на повлачење како не би пале у окружење. Савезничке снаге које су дејствовале на њеном десном крилу на себе су преузеле улогу заузимања простора источне Србије, углавном напуштеног од стране бугарских и аустроугарских снага, трудећи се да створе својеврсну тампон зону између српске војске и бугарске границе. У наредној фази је након ослобођења државне територије Краљевине Србије ступила на тло Аустроугарске. Наступајући брзо, прешавши око 600 километара под борбом за око 45 дана, српска војска је бројчано нарасла на преко 200.000 људи под оружјем чиме је постала кључни ослонац савезника на Балкану. Тиме је након дубоког продора отворен процес распада Аустроугарске и утабан пут потписивању примирја с Аустроугарском у Београду 13. новембра 1918.³³

Почетак савезничке офанзиве на Солунском фронту 15. септембра 1918, за српску владу није значио само тренутак отварања могућности ослобођења окупиране државне територије, већ и остварења ратног програма постављеног још у децембру 1914. Стварање нове југословенске државе у границама које су оквирно зацртане на почетку рата није зависило само од политике савезника и њихових пројекција будућег односа снага на Балкану већ је начин одвијања војних операција морао бити у блиској вези с интересима српске владе, њеним југословенским програмом и захтевима представника Јужних Словена у Аустроугарској. Простор будуће државе Јужних Словена који су српски научници на основу историјских, етничких и језичких особености дефинисали као будућу националну државу је на својим ободним деловима био угрожен од стране Италије и Румуније јер су се српски у јужнословенски интереси на простору Баната сучељавали с интересима Румуније којој је међусавезничким договорима с њеном владом током рата обећан читав Банат закључно с обалом Тисе, док су знатни де-

³² В. Радославов, *България и Свешовнаша криза*, София, 2019, стр. 312-313.

³³ О војним операцијама српске војске након пробоја Солунског фронта опширније: М. Алимпић, *Солунски фронт*, Београд, 1967; М. Недић, *Српска војска и Солунска офанзива*, Београд, 2008; П. Пешић, „Солунски фронт. Војно-политичка студија”, *Рајник*, свеска I-III (1920), стр. 17-46; П. Пешић, „О пробоју Солунског Фронта 1918”, *Рајник*, свеска XI-XII (1924), стр. 1-44.

лови Истре, Далмације и јадранских острва, сматрани интегралним делом јужнословенског, а пре свега хрватског националног простора још 1915. Лондонским уговором обећани Италији.³⁴ У погледу граница с Мађарском и Аустријом је питање будуће границе било отворено и зависило је како од етничких и језичких аргумената, тако и од резултата будућих војних операција.³⁵

Кад је започео пробој Солунског фронта, српска војска је располагала релативно slabим војним снагама јачине око 140.000 људи које су у склопу савезничких снага наступале на два изузетно важна правца.³⁶ Иако бројчано слабе, одлично опремљене и наоружане, српске трупе су биле састављене преваходно од искусних српских официра и војника који су више од шест година били у непрекидним борбама и мањег броја југословенских добровољаца – Срба, Хрвата, Словенаца и Чеха с простора Аустроугарске и Црне Горе.³⁷ Њена Прва армија је наступала долином Вардара и Мораве и брзим продором водећи борбе првенствено око Ниша и у долини Велике Мораве брзим ударом успела да већ 1. новембра ослободи Београд. Њена Друга армија је наступала долином Вардара, а потом преко Косова и долином Западне Мораве, па је до краја октобра избила на Дрину, односно некадашњу границу Аустроугарске и Србије. Источне делове Србије су ослободиле француске јединице.³⁸ Њихов задатак је био да практично створе тампон

³⁴ О импликацијама Лондонског уговора на југословенски програм српске владе опширније: М. Марјановић, *Londonski ugovor iz godine 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914–1917*, Zagreb, 1960; Ђ. Станковић, *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*, Зајечар, 1995; Љ. Димић, М. Радојевић, *Србија у Великом рату 1914–1918*, Београд, 2014.

³⁵ О војној заштити југословенских граница опширније: З. Серућар, *Војне акције и Корушкој 1918/19 године*, Београд, 1950; В. Стругар, „Војна заштита југословенских земаља у данима уједињења 1918. године”, *Војноисторијски гласник*, 3/1991, стр. 11–76; М. Бјелажас, *Војска Краљевине СХС 1918–1921*, Београд, 1988; Д. Тасић, *Рат и после рата. Војска Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца на Косову и Метохији и у Македонији 1918–1920*, Београд, 2008; В. Стругар, *Југословенски 1. децембар*, Београд, 2018.

³⁶ Према прегледу бројног стања Штаба Врховне команде српске војске од 13. септембра 1918. у командама, јединицама и установама српске војске на Солунском фронту се тог дана налазило укупно 141.933 официра, подофицира, војника, војних чиновника и жандарма по списку, односно 111.220 на лицу (V. Ivetić, „Struktura brojnog stanja Srpske vojske na Solunskom frontu 1916–1918. godine“, *Војноисторијски гласник*, 3/1998, стр. 122–130)

³⁷ Према подацима српског министарства војног, у српској војсци је закључно са 3. јулом 1918. било 4.573 добровољаца пристигла с простора Северне Америке, од чега је у саставу оперативне војске било њих 3.076. Нема егзактних података о томе колико је добровољаца из Русије стигло на Солунски фронт. На основу укупног бројног стања добровољаца у српској војсци и броја пристиглих добровољаца с простора Северне Америке може се закључити да је у саставу српске војске на Солунском фронту било око 14.000 добровољаца који су стигли из Русије, од чега је око 12.000 било «на лицу» у командама, јединицама и установама српске војске на Солунском фронту (Н. Поповић, „Бројно стање и национална структура добровољаца у Српској војсци у Првом светском рату“, *Добровољци у ослободилачким ративима Срба и Црногораца*, Београд, 1996, стр. 280; V. Ivetić, „Struktura brojnog stanja Srpske vojske na Solunskom frontu 1916–1918. godine“, *Војноисторијски гласник*, 3/1998, стр. 122–130)

³⁸ ВА, П. 3, к. 25, ф. 1, р.б. 4, *Оперативни дневник Штаба Врховне команде*.

зону између Србије и Бугарске, спрече улазак српске војске на бугарску територију и тиме онемогуће евентуалну одмазду након тешких ратних злочина које су бугарске снаге починиле током окупације јужних делова Србије. Такође, улога тих јединица је била везана и за спречавање заузимања појединих тачака на бугарској територији и имплицитно корекције будућих државних граница за шта се посебно залагао српски војни врх наводећи првенствено стратегијске разлоге везане за безбедност важних градова и комуникационих тачака.

Слично томе, у погледу Албаније, наступањем француских и италијанских снага онемогућено је српско запоседање важних тачака на њеном простору, посебно луке Драч, што је била српска тежња још од 1912. Након што је српска војска на крилима војне победе и брзог продора изашла на северне границе Краљевине Србије, ослободивши Београд 1. новембра 1918. наставила је своје даље војне операције у правцу Срема, Баната, Босне и Црне Горе. Српске групе су ушле у Срем 4. новембра. Према одлуци Врховне команде, посебно формиране групе за операције на простору северне Албаније и Црне Горе – Јадранске групе су 24. октобра из правца Пећи започеле своје операције у Црној Гори местимично водећи борбе с мањим аустроугарским јединицама које су се у нeredу повлачиле. Заједно са српском војском су наступале и организоване групе црногорских комитета које су на вести о приближавању српских јединица Црној Гори отпочеле снажније војне операције и пре уласка српске војске ослободиле север Црне Горе.³⁹ За војним јединицама су се кретали и представници Црногорског одбора за Народно уједињење који су ширили пропаганду у прилог уједињења Србије и Црне Горе и припремали изборе представника за Велику народну скупштину која је требало да донесе коначну одлуку о уједињењу.⁴⁰ Изласком на Јадранско приморје није само осигурано уједињење Србије и Црне Горе већ је уласком српских трупа у Боку блокиран и потом заробљен најзначајнији део аустроугарске ратне флоте, чиме је њена морнарица остала без своје најзначајније природне луке.

*

Српска војска је током Првог светског рата пружила немерљив допринос савезничкој победи у Великом рату. Српски сељаци, који су представљали кичму српске војске, нису учешће у одбрани земље схватили као принуду, већ обавезу која је проистицала из суштине српске државе – државе слобод-

³⁹ ВА, П. 3, к. 25, ф. 1, р.б. 4-3, *Ойерайивни дневник Штйаба Врховне команде*.

⁴⁰ О војним операцијама српске војске након пробоја Солунског фронта опширније: М. Алимпих, *Солунски фронт*, Београд, 1967; М. Неђић, *Српска војска и Солунска офанзива*, Београд, 2008; П. Пешић, „Солунски фронт. Војно-политичка студија”, *Рајник*, свеска I-III (1920), стр. 17-46; П. Пешић, „О пробоју Солунског Фронта 1918”, *Рајник*, свеска XI-XII (1924), стр. 1-44.

них сељака, власника малих поседа, скромних животних навика, издржљивих и упорних, спремних на искушења, уверених да бране себе, своје породице и своје куће. Политичке и социјалне слободе, широко распрострањено учешће српских сељака у политичком животу, као и њихово право да бирају, али и да буду бирани учинили су да за разлику од становника многих европских држава, државу којој су припадали прихвате као своју. Ударци Аустроугарске и притисци на Краљевину Србију, њени покушаји да је економски угуше, додатно су хомогенизовали српски народ и учинили да њену политику сваки српски сељак схвати као претњу сопственој егзистенцији. Иако се српска влада трудила да своју војску опреми најквалитетнијим оружјем и војном опремом, њега није било ни у довољним, ни у потребним количинама током прве две године рата. Издржавши тешке борбе с војскама империја, суочавајући се с епидемијама, хладноћом, глађу и суровом природом, бранећи себе, своје најближе и своју државу, српски војник је постао истински херој Великог рата.

Aleksandar Životić

CONTRIBUTION OF THE SERBIAN ARMY TO THE ALLIES' VICTORY IN THE WORLD WAR I

S u m m a r y

During the World War I, Serbian army gave immeasurable contribution to the victory of the Entente forces. Small in numbers, insufficiently equipped and forced to conduct its defensive operations along a long frontline, with support only from its ally Montenegro who had extremely limited military resources, Serbian army, in the first two years of the war, managed to bind almost one third of the Austria-Hungarian army and stop its three consecutive offensives. Losses which Serbian army inflicted on Austria-Hungarian forces were such that there was a pause which lasted until autumn of 1915. During this period, running successful operations against one of the most powerful military forces of that era, Serbia almost exhausted all of its drafting capacities and suffered huge losses in men and material. Its strategic importance, embodied in tough resistance and mobile type of warfare led the allies' commands to think of transferring the brunt of combat activities to the Balkans as an area from which the reinforced Serbian army could develop its operations on the Austria-Hungarian territory. On the Macedonian front, weakened in numbers, but materially reinforced and equipped with the most modern military equipment, Serbian army accounted for one fifth of the coalition

forces. With its role in the breakthrough of the Macedonian front and the way it conducted its military operations after that, Serbian army played an important role in capitulation of Bulgaria and quick military defeat and subsequent breakup of Austria-Hungary, which had huge strategic importance for the Entante Powers.